RASPRAVE I ČLANCI

O NEKIM PITANJIMA SOCIJALNO-POLITIČKE PROBLEMATIKE U VINODOLU PRED POČETAK ORUŽANE BORBE 1941.

Mladen Plovanić

Prije izlaganja o najavljenoj temi ističem da o granicama područja koje se naziva Vinodol postoje različita mišljenja. Uobičajeno je da se pod tim nazivom razumijeva teritorij od uključivo Novog Vinodolskog na jugoistoku do uključivo Križišća i Jadranova na sjeverozapadu. Ne upuštajući se u razmatranja o ispravnosti bilo kojeg mišljenja, pod pojmom Vinodol u ovom članku razumijevat ću područje sadašnje općine Crikvenica, na kojemu su u predratno vrijeme bile dvije kotarske uprave, novljanska i crikvenička. Tada je na ovom području postojalo osam upravnih općina, a takvo je stanje bilo i u vrijeme u kojemu su se odvijali događaji o kojima će biti riječ u daljnjem tekstu.

Na površini od približno 450 km^2 tada je živjelo preko 20.000 stanovnika, skoro isključivo hrvatske narodnosti. S obzirom na osnovno zanimanje u strukturi stanovništva prevladavali su poluradnici (poluseljaci), ali je i u tome bilo većih razlika između raznih naselja, o čemu će u nastavku biti nešto više rečeno.

Ratna razaranja potpuno su mimoišla ovo područje u travnju 1941. Većina vojnih obveznika već je znatno prije pozvana u jugoslavensku vojsku, dok su posljednji mobilizirani početkom travnja 1941. Oni su bili raspoređeni pretežno na graničnom području prema Italiji, i to od Hreljina do Čabra, u raznim jedinicama tadašnjeg združenog Risnjačkog odreda. Već 11. travnja, zbog naglog rasula i na jugoslavenskom frontu prema Italiji, vojni obveznici počeli su se vraćati kućama, i velika većina ih se uskoro vratila, a manji broj koji je dopao u njemačko ili talijansko zarobljeništvo, vratio se nešto kasnije ali ipak još u toku 1941.

Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja i dolaskom talijanske okupacione vojske 12. travnja i idućih travanjskih dana prestala je djelovati vlast bivše Banovine Hrvatske, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Nakon kraćeg vremena, tj. oko 15. travnja, počelo je prikupljanje službenika dotadašnjih općinskih i kotarskih uprava koje su

još izvjesno vrijeme samo formalno postojale, a tek poslije 20. travnja (iako u svim općinama nije bila jednaka situacija), počela su postupno djelovati i kao organi vlasti nove države, tj. NDH. Njihovi prvi i osnovni zadaci bili su: polaganje zakletve vjernosti novoj državi i prikupljanje svih vrsta oružja koje se našlo u posjedu stanovništva.

Na području obaju vinodolskih kotara bile su stacionirane mnogobrojne talijanske okupacijske jedinice; u Crikvenici se nalazila i komanda V armijskog korpusa.

Prema naredbi komande talijanske 2. armije Vinodol je pripadao talijanskoj civilnoj okupacijskoj upravi, osnovanoj koncem travnja, a na čelu joj je bio riječki prefekt Temistocle Testa u svojstvu »prefekta — delegata pri civilnim snagama za okupirano područje Rijeke i Kupe«. Već početkom svibnja postavljeni su i u vinodolskim kotarima talijanski civilni komesarijati na čelu s civilnim komesarima talijanskim državljanima; u njihovu je nadležnost pripadala civilna okupacijska uprava na kotarskom području. U Novom je komesarijat počeo djelovati 5, a u Crikvenic 8. svibnja. Nastup dužnosti civilnih komesara uslijedio je poslije preuzimanja vlasti od službenika koji su do tada vršili funkciju kotarskih načelnika, i to: Stjepana Stubičana u Crikvenici i Nikole Domineza u Novom. U Novom je najprije bio v. d. civilnoga komesara Emerico Papp-Borsatti, a 12. svibnja imenovan je komesarom Adone Maguolo. U Crikvenici je na dužnost komesara bio postavljen Luigi Paoletti.

Ovi su komesarijati, u duhu dobivenih uputa od prefekta Teste i komande V armijskog korpusa, odmah pristupili organiziranju upravne djelatnosti, oslanjajući se na dotadašnji sastav kotarskih i općinskih uprava, podredivši ih potpuno pod svoju nadležnost.

Do približno početka svibnja 1941. došle su i u Vinodolu do izražaja neke suprotnosti u shvaćanju zadataka ovih organa između ustaške i talijanske vlasti, koje su se očitovale u tome što su ustaške vlasti iz Zagreba, a putem kotarskih, odnosno općinskih uprava ili postavljenih »ustaških povjerenika«, nastojale provoditi neke mjere u organizaciji svoje državne uprave i njene djelatnosti, dok su je talijanske okupacijske komande ograničavale i postupno onemogućivale takvu djelatnost, stavljajući ju pod svoju potpunu kontrolu.

Civilni su komesarijati djelovali do 20. svibnja kada je, kao posljedica tzv. rimskih ugovora potpisanih 18. svibnja između Italije i NDH, po kojima je Vinodol pripao NDH, prestala djelovati talijanska civilna okupacijska uprava. Zbog toga su i civilni komesarijati u Crikvenici i Novom oko 25. svibnja ukinuti, a vlast su ponovo preuzeli službenici NDH koji su u tu svrhu primili »dekret« od ustaškog ministarstva unutrašnjih poslova iz Zagreba. U Crikvenici je, u ime NDH, vlast preuzeo ustaški povjerenik Ivan Car — pekar, a u Novom, vjerojatno, Aleksandar Zoričić, također ustaški povjerenik, ili pak inž. Dušan Lapajne, tzv. »pobočnik« ustaškog povjerenika.

Talijanske vojne jedinice i dalje su, iako u nešto manjem broju, ostale na ovom području, jedino su neke bile dislocirane u drugim

područjima. One su tada »formalno« prestale biti okupacijske vojne jedinice, pa su ovdje potom tretirane kao, tobože, vojne jedinice na privremenom boravku u prijateljskoj zemlji. Tako je koncem svibnja i u Vinodolu započelo razdoblje izvjesne punije samostalne djelatnosti ustaša, tj. ustaške državne uprave, ustaških organizacija itd., i takvo je stanje bilo sve do 7. rujna, odnosno do ponovne okupacije, tj. do ponovnog preuzimanja vlasti od talijanskih vojnih komandi.

Stanovništvo Vinodola, kao ni velika većina stanovništva Hrvatskog primorja, nije prihvaćalo ni ustašku državnu tvorevinu kao svoju ni talijanskog okupatora kao tobožnjeg oslobodioca od hegemonističke vladavine u bivšoj Jugoslaviji. U ovom je kraju, kao posljedica djelovanja naprednih snaga uopće, a komunista posebno, antifašističko raspoloženje naroda već prije došlo do izražaja. Takvo je raspoloženje iskazano i 10. travnja 1941. kada je Petar Milutin Kvaternik pokušao u Crikvenici osnovati ustaški štab za preuzimanje vojne i civilne vlasti u ime novoosnovane države, tj. NDH, i kada mu se priključila tek grupica od 7—8 oficira i civila, od kojih većina nije bila iz ovoga kraja. Poznato je da je intervencijom odreda mornara iz Selaca, pod komandom kapetana bojnog broda Mirka Pleiweisa, a na poziv vršioca dužnosti kotarskog načelnika iz Crikvenice Đure Hajdina, djelovanje Kvaternika onemogućeno, pri čemu je on i ubijen, a da prije toga nije uspio ni potpuno preuzeti vlast u Crikvenici ni osnovati i staviti pod svoju komandu bilo kakav vojni odred.

Ustaše su nakon 25. svibnja relativno brzo uspjele organizirati djelatnost cjelokupnog aparata vlasti, čemu je pridonio i poznati Mačekov poziv od 10. travnja, a i birokratski mentalitet jednog dijela službenika. Izvjesnog su udjela u tome imala i »obećanja« o većoj brizi za »hrvatsko činovništvo« koje je, tobože, bilo od ranijih vlastodržaca zapostavljano. Bilo je i obećanja o »napredovanju« u službi, ponekih prijetnji, ucjena i sl. Treba također istaći da je bilo i rijetkih pojedinaca koji su aktivno i savjesno obavljanje poslova na svojim radnim mjestima smatrali svojom dužnošću i obvezom prema »slobodnoj Hrvatskoj«.

Teško je danas tvrditi koliko je kod pojedinaca, naročito na odgovornijim dužnostima u aparatu vlasti (kotarski i općinski načelnici te općinski bilježnici) bilo eventualnih idejno-političkih motiva za preuzimanje tih funkcija, iako se ni to ne može potpuno isključiti. Treba i kod toga imati na umu pasivnost našega kraja, teško pronalaženje zaposlenja i za činovnički kadar, što je, bez sumnje, utjecalo da se dio činovništva, naročito prvih mjeseci, odnosi lojalno prema ustaškoj državnoj tvorevini. Neosporno je, međutim, da je antifašistička orijentacija imala i u tim redovima snažnog utjecaja, što je došlo naročito do izražaja u danima otpočinjanja NOB-e i kasnije kada su se čak i neki istaknutiji funkcionari pojedinih općinskih uprava aktivno uključili u NOP. Nisu bili u pitanju samo komunisti (npr. načelnik bribirske općine, bilježnik i blagajnik selačke općine) koji su, zapravo, te funkcije obavljali ili po direktivi ili uz suglasnost partijskih organizacija, već i neki drugi među kojima, nešto kasnije, i načelnik crikveničke općine.

Uporedo s organiziranjem upravnih vlasti prišlo se već u toku travnja ,a naročito nakon 25. svibnja, i osnivanju ustaških političkih organizacija, tj. ustaških »logora« za kotarska, »tabora« za općinska i »rojeva«, odnosno »zbirova« za seoska područja. Već u travnju 1941. bili su imenovani »ustaški povjerenici«, i to: Aleksandar Zoričić za novljanski, a dr Ivan Car za crikvenički kotar. Dra Cara je uskoro zamijenio Ivan Car, pekar. Ustaše su, međutim, tek nakon 25. svibnja (preuzimanje vlasti od civilnih komesara) mogli pristupiti konkretnijem organiziranju svojih političkih organizacija. Ali, s obzirom na to da u ovom kraju nije bilo ili je bilo vrlo malo pogodnih osoba koje bi kao »ispravni Hrvati« i »odani ustaškom pokretu« preuzele na sebe odgovarajuće funkcije, a time i zadatke na stvaranju ustaških organizacija i njihovu aktiviranju u organizacijsko-političkoj djelatnosti, proces pronalaženja i imenovanja tzv. »ustaških dužnosnika« odvijao se prilično sporo. »Postavljenjima« iz »Glavnog ustaškog stana« u Zagrebu bili su koncem lipnja i početkom srpnja 1941. imenovani: Vlado Vukelić za logornika u kotaru Crikvenica, a Franjo Španjol u kotaru Novi. »Imenovani« su bili tabornici u svim općinama. Osim njih bilo je imenovano još 12 tzv. »logornih« i »tabornih« pobočnika u oba kotara.

Na području Vinodola bilo je još 10-tak ustaša od koji su neki bili imenovani ustaškim rojnicima u selu, dok ostali nisu imali nikakvih konkretnih zaduženja. Točan broj rojnika nije poznat, ali s obzirom na nepopularnost ustaškog režima bilo je i nemoguće pronaći rojnike za svako selo jer bi ih za cijeli Vinodol bilo potrebno oko 70. Tolik broj, čak ni u redovima bolesno ambicioznih i karijerističkih, uglavnom apolitičkih Vinodolaca kakva je bila većina vinodolskih ustaša, nije bilo moguće pronaći. Tako je u srpnju 1941. ustaška organizacija u cijelom Vinodolu imala oko 35 članova tzv. »zakletih ustaša«, od kojih je samo Aleksandar Zoričić pripadao prijeratnoj ilegalnoj ustaškoj organizaciji, ali — u Senju gdje je bio kateheta na gimnaziji.

Od svih navedenih djelovali su intenzivnije kao ustaše Zoričić, Vukelić, Španjol, Ivan Car, Malvić i Juriša. Većina ostalih djelovali su manje, a neki nimalo. Budući da je i u tim redovima bilo čak i članova KP ili njenih simpatizera, dakle — onih koji su se odlukom partijskih organizacija, a protiv svoje volje, prihvatili odgovarajućih »dužnosti« u ovim organizacijama onda je i to potvrda da je idejno-politička čvrstina ovog ustaškog aktiva tzv. »dužnosnika« i »ustaša« uopće već tada bila vrlo slaba, pa je i to, uz izrazito antifašističko raspoloženje velike većine vinodolskog stanovništva, bio uzrok potpunog neuspjeha u njihovu djelovanju.

Kakve su tada bile njihove osnovne dužnosti? O tome je ustaški tjednik »Ustaša« u broju 1. od 22. svibnja 1941. naveo da se svaki ustaški dužnosnik u kotarima mora držati ovih smjernica:

> »1. Prva mu je dužnost točno ispitati i osvjedočiti se da li su na važnim državnim ili samoupravnim položajima ustaše ili inače dobri Hrvati i odmah izvijestiti glavni ustaški stan. Ako još ima na dužnostima Vlaha, Židova ili inače neprijatelja ustaškog

pokreta, treba odmah sastaviti pregledni izvještaj o takvoj osobi i naznačiti točno dužnost koju vrši. To se odnosi obično na: općinu, oružništvo, redarstvo, kotarsku oblast, pošte, škole itd....«

U drugoj se točki obrazlažu upute za osnivanje organizacija ustaškog pokreta.

U duhu tih i drugih uputa osnovana je uskoro u oba vinodolska kotara i organizacija tzv. ustaške muške i ženske mladeži, a nešto kasnije i tzv. ženska loza ustaškog pokreta. Ali, budući da su i u ovim organizacijama bili učlanjeni napredni omladinci, pa i neki članovi KP, odnosno SKOJ-a, i kao takvi djelovali po uputama partijskih organizacija, i ta je ustaška omladinska organizacija postojala više formalno nego stvarno, baveći se pretežno onom djelatnošću koja se nije mogla izbjeći. S obzirom na to da je velik dio srednjoškolske omladine koja je morala obvezno biti učlanjena u te organizacije i u organizaciju tzv. »radne službe«, bio napredan, ustaško je djelovanje u tim redovima ostalo bez ozbiljnih rezultata. Potpuni neuspjeh doživjeli su u tom pogledu ustaše u Ledenicama gdje takva organizacija nije bila ni osnovana, zatim u Bribiru, Selcima i Grižanima gdje su je napredni omladinci i omladinke potpuno pasivizirali, a uskoro i raspršili.

Tzv. »ženska loza ustaškog pokreta« jedva da je i postojala. U kotaru Novi je, na primjer, pod utjecajem partijske organizacije onemogućeno iole značajnije djelovanje te ustaške organizacije.

Iako to izlazi iz okvira teme o kojo jraspravljam, radi potpunijeg uočavanja djelatnosti i značenja tih organizacija za politički život u Vinodolu u kasnijem razdoblju 1941 (jesen i zima) ističem da koncem te godine sve navedene ustaške organizacije više nisu ni postojale. Pojedinci, zaista malobrojni, orijentirali su se pod rukovodstvom svojih logornika Španjola u Novom i Vukelića u Crikvenici isključivo na policijsko-doušnički rad jer je NOB u ovom kraju već bila toliko ojačala da nikakve političke metode u radu i onako bezutjecajnih ustaških organizacija nisu bile kadre otrgnuti narod ispod utjecaja KP. Zbog toga je uslijedilo i smjenjivanje nekih ustaških funkcionara te kotarskih načelnika i drugih odgovornih službenika u organima vlasti jer nisu postizali povoljne rezultate. Uslijedila su i hapšenja nekih od njih, najprije od ustaša (u Brbiru je već početkom kolovoza uhapšen načelnik općine, komunist Stjepan Brozičević), a kasnije, poslije 7. rujna i od Talijana. Ni time, međutim, nije zakočen proces daljnjeg političkog opredjeljenja sve većeg broja tzv. državnih službenika za NOB i njihovo aktivno uključivanje u djelatnost u okviru NOB-e.

Spomenuo sam da je prvi zadatak ustaških dužnosnika bio — čišćenje državnog aparata od osoba nepoćudnih za ustašku državu. To su, razumije se, ustaški logornici Španjol i Vukelić nastojali savjesno izvršiti, uz punu pomoć i Aleksandra Zoričića. Tako su već u srpnju 1941. sastavili popis takvih osoba za oba kotara, unijevši u njega i one koji nisu bili u državnoj službi. Prema izvjesnim podacima taj je popis sadržavao oko 80 osoba s područja obaju kotareva. Na čelu toga popisa bili su, razumljivo, komunisti.

Preuzevši koncem svibnja 1941. vlast od Talijana, ustaše su, uz organiziranje upravnih ustanova, pristupili i pripremama za oživotvorenje obrazovne, zdravstvene, privredno-trgovačke i druge djelatnosti. O tim ću djelatnostima iznijeti samo kratke podatke.

S obzirom na novu granicu prema Italiji i izmjenu organizacije regionalne uprave u NDH tokom lipnja 1941. osnovana je, a u srpnju 1941. i započela djelovati tzv. velika župa Vinodol-Podgorje sa sjedištem u Senju, na čelu s velikim županom (tada je veliki župan bio prof. Mirko Sušić). Pod nju su potpadale i novljanska i crikvenička kotarska uprava, zatim kotari: Brinje, Karlobag s otokom Pagom, Senj i Kraljevica i grad Senj s posebnom gradskog upravom. Županija je, dakle, imala šest kotarskih i jednu gradsku upravu.

Izvjesne su promjene izvršene i u organizaciji sudstva. S obzirom na to da je Sušak bio pripojen Italiji, bivši je Okružni sud u Sušaku, pod kojega su nadležnost pripadali i kotari Novi i Crikvenica, prestao djelovati, pa je u Senju bio osnovan tzv. sudbeni stol zajedno s »državnim tužiteljstvom«, a u njegovoj je nadležnosti bilo područje župe Vinodol-Podgorje, odnosno i kotarski sudovi u Novom i Crikvenici.

Organizacija žandarmerije, odnosno »oružništva« nije u Vinodolu izmijenjena. I dalje su postojale tri »oružničke postaje«, tj. u Novom, Ledenicama i Crikvenici, svaka sa 5—6 oružnika. Sve su one pripadale »oružničkom vodu« sa sjedištem u Senju.

Što se obrazovne djelatnosti tiče, napominjem da poslije travanjskog rata nijedna škola nije nastavila rad sve do jeseni, a đaci su, kao potvrdu »uspješno završene« prethodne školske godine, dobili tzv. »spomen-svjedodžbe« u čast »osnutka NDH«. U Vinodolu je tada bilo ukupno 19 osnovnih škola s oko 1600 đaka svih razreda, zatim dvije građanske, dvije zanatske, jedna stručno-produžna (šegrtska) i jedna domaćinska škola. Neki su nastavnici u tim školama bili zbog prijašnjeg političkog određenja otpušteni iz službe, a neki i uhapšeni.

O privrednoj problematici također iznosim samo kratke podatke.

Prije svega ističem da na području Vinodola nije bilo većih industrijskih objekata. Najveći su bili — tri pilane, tj. u Mošunama, Brezama i na Lukovu, na kojima su bili pretežno zaposleni radnici iz Bribira i Ledenica. Sve tri pilane su 1941, već u ljetu, započele rad, od kojih ona na Lukovu sa znatno smanjenim kapacitetom. Nisam našao pouzdane podatke o broju zaposlenih radnika u sve tri pilane, ali što na pilanama, što na prijevozu šumskih debala ili drvenih poluproizvoda bilo je zaposleno oko 200 radnika od kojih se većina bavila i ratarstvom, stočarstvom, vinogradarstvom i sl.

Te su godine nastavljeni i radovi na cesti od Novoga do Senja, i to u području Povila, te nekoliko kraćih prometnica općinskog značaja. Osim toga nastavljeni su i radovi na hidroelektrani u Triblju i na električnom vodu visokog napona od Novog preko Bribira u pravcu Grižana. Drugih »većih« gradilišta nije bilo, a ono malo relativno većih zanatskih poduzeća (mlin, tiskara), prometnih (autoprijevoz) i sl. nije moglo zaposliti veći broj radnika. Građevinska djelatnost (osim spo-

menutih cestogradnji) bila je gotovo potpuno zamrla, a ratna je situacija nametnula gotovo potpuno obustavljanje turističke djelatnosti. U tadašnjim ratnim uvjetima bilo je potpuno obustavljeno slanje, odnosno primanje novčanih (deviznih) doznaka koje su radnici, zaposleni pretežno u SAD i Kanadi, slali svojim obiteljima u Vinodol, a takvih je bio znatan broj. Talijani su ograničili ribarenje u kanalu između otoka Krka i kopna jer je tuda prolazila i morska granica između Italije i NDH. Kasnije su ribarenje potpuno zabranili. Mogućnost zapošljavanja radnika na građevinskim radilištima izvan Vinodola bila je minimalna.

U tom razdoblju bila je, dakle, znatno smanjena mogućnost zapošljavanja radnika u Vinodolu i bližim krajevima, a i u unutrašnjosti zemlje. Sve su to, sasvim očito, bili vidljivi znaci sve oštrijeg pogoršavanja životnih uvjeta u Vinodolu, što je bilo potencirano i pozivanjem mlađih godišta (od 21 do 30 god.) u domobranstvo. Stanovništvo je zbog toga bilo još više orijentirano na vlastito ratarstvo, stočarstvo i vinogradarstvo kao koliko-toliko sigurne izvore prehrambenih proizvoda. Kod toga je, međutim, dolazilo u obzir tek ekstenzivnije privređivanje, premda i to u skromnim okvirima, jer za intenzivno privređivanje nisu postojali bitni preuvjeti.

Troškovi života rapidno su rasli. Tako su, prema ustaškim podacima, samo u toku lipnja 1941. porasli za 29 posto, dok su već do tada, tj. od 1. listopada 1940. do 17. travnja 1941, porasli za preko 42 posto. Ovi podaci, međutim, ne mogu biti realno mjerilo tih kretanja ni za Vinodol u cjelini, a ni za pojedina, po načinu života i vlastite privredne djelatnosti različitih naselja. U Vinodolu je, naime, prema popisu stanovništva od 1931. živjelo od ratarstva, stočarstva, ribarstva i zaposlenja u industriji i obrtu oko 85 posto stanovnika, s tim da je taj postotak u mjestima na obali (Novi, Selca, Crikvenica, Jadranovo) iznosio 74 posto, a u naseljima udaljenim od obale (Krmpote, Ledenice, Zagon, Bribir, Grižane, Belgrad, Tribalj, Drivenik) čak 93 posto. S obzirom na nerazvijenost industrije jasno je da se znatan dio ovih postotaka odnosi i na individualna zanimanja u ratarstvu, stočarstvu i voćarstvu. Vjerojatno je u toku 10 godina (od 1931. kada je pravljen popis, do 1941) bilo promjena u strukturi stanovnika po zanimanju, ali to pitanje nije predmet ove obrade. Ta je struktura, međutim, imala određenog odraza i na aktivno uključivanje stanovništva u NOB već 1941.

Što se tiče strukture stanovništva po zanimanjima, treba istaći da je u tom pogledu i u unutrašnjosti Vinodola bilo većih razlika. Tako su npr. Krmpoćani pretežno bili šumski radnici, Ledeničani iz gornjih sela pilanski, odnosno šumski radnici i prijevoznici drvene građe i ogrevnog (vlastitog) drva zaprežnom stokom u obalna mjesta. Stanovnici iz donjih ledeničkih sela i iz Donjeg Zagona bili su dobrim dijelom građevinski radnici, pretežno nekvalificirani i polukvalficirani. Stanovnici sela Gornjeg Zagona bavili su se pretežno prodajom ogrevnog drva koje su u obalna mjesta dopremali teglećom stokom. Osim ratarstva, stočarstva i vinogradarstva, stanovnici Bribira, Grižana, Bel-

grada, Triblja i Drivenika bavili su se i građevinskim radovima, s time da se bribirsko i krmpotsko-ledeničko stanovništvo, s obzirom na veće površine vlastitog ili općinskog planinskog područja, u nešto većoj mjeri bavilo poljodjelstvom i stočarstvom.

Sve to upućuje na zaključak da se povećanje troškova života različito odražavalo na stanovništvo pojedinih predjela Vinodola, i da je to poskupljenje bilo uvjetovano i zajedničkim, ali i različitim činiteljima. Takvo je stanje još više otežano i time što je već u svibnju provedeno novo racioniranje opskrbe živežnim namirnicima i mnogim drugim za život potrebnim artiklima. Petrolej je, na primjer, bio jedino rasvjetno sredstvo u jednom dijelu Vinodola, a i njegova prodaja bila je racionirana.

Takva vrlo složena i teška ekonomska situacija sve se više pogoršavala, pa je nedostatak najpotrebnije robe na tržištu uvjetovalo početak švercerskih i crnoburzijanskih poslova koji su, razumljivo, opet najteže pogađali najsiromašnije.

To se stanje nije bitnije popravilo ni odlaskom na rad u Njemačku izvjesnog broja radnika iz Vinodola. (Po ustaškim podacima, u Njemačku je do tada i tada bilo otišlo na rad iz obaju kotareva oko 200 radnika. Taj podatak nije pouzdan i očito je znatno veći od stvarnog, ali točne podatke nisam uspio pronaći.)

Još bi nešto trebalo reći i o tadašnjem utjecaju svećenstva, pripadnika bivših građanskih stranaka i domaće, makar i sitne buržoazije.

Kada je riječ o tadašnjem svećenstvu u Vinodolu, onda treba istaći da se radi isključivo o katoličkom svećenstvu i da su u tim redovima bila samo dva svećenika ekstremno ustaški nastrojena. Bili su to pop Stipe Vučetić, župnik u Ledenicama, i Aleksandar Zoričić, kateheta na senjskoj gimnaziji, a tada ustaški povjerenik za novljanski kotar. Budući da je Vučetić već 1941. bio postavljen za zamjenika vojnog vikara u domobranstvu, zbog čega je napustio Ledenice i otišao u Zagreb, a Zoričićeva aktivnost već od srpnja 1941. ograničila na rad u ustaškom stožeru u Senju, nakon toga je razdoblja i njihova praktično-politička ustaška djelatnost na vinodolskom području ili potpuno prestala (Vučetić) ili znatno smanjena (Zoričić).

U tadanjih 12 katoličkih župa u Vinodolu bilo je ukupno oko 20 svećenika od kojih su, izuzev Vučetića i Zoričića, tek jo 2—3 izrazitije proustaški istupala. Ali, neovisno o njihovu osobnom političkom uvjerenju, oni su ipak u raznim prilikama obavljali određene vjerske obrede koji su imali ustaško državno-političko značenje, s obzirom na to da su ti obredi upriličavani o raznim godišnjicama, imendanima, zatim »u slavu stvorene NDH« i sl.

Teško je danas ocijeniti koliko je takav oblik njihova vjersko-političkog djelovanja imao uspjeha kod vjernika koji su polazili u crkvu (to su mahom bile žene i stariji muškarci), ali s obzirom na izrazito antifašističko, odnosno antiustaško određenje velike većine Vinodolaca — zbog čega, vjerojatno, pojedini svećenici nisu ni htjeli otvorenije

proustaški djelovati — očito je da ni takav utjecaj nije mogao imati ozbiljnijeg uspjeha, iako je i u tome bilo razlike među pojedinim županama. Značajna potvrda za takvu ocjenu, premda je iz kolovaza 1942, jest izvještaj talijanskog konzularnog agenta iz Crikvenice koji je istakao da su 21. kolovoza upriličene zadušnice za Stjepana Radića i druge »hrv. mučenike«, ali da je prisutnih bilo vrlo malo, tj. samo prisilno pozvani gradski namještenici, i da su se svi držali »hladno«.

Prethodno sam spomenuo da su već u travnju 1941. prestale djelovati sve dotadašnje legalne organizacije građanskih stranaka, među kojima je HSS, bez sumnje, bila najutjecajnija. Najistaknutiji aktivisti tih stranaka u oba kotara u prvo vrijeme po uspostavi NDH bili su uglavnom pasivni. Tako je, npr., Franjo Borić, predratni kotarski zastupnik za Crikvenicu, izbjegavao svako političko izjašnjavanje. Kotarski zastupnik za Novi, prof. Grga Hećimović, također HSS-ovac, nije ni dolazio u ovaj kraj, već je živio u Ogulinu. Ostali istaknutiji HSS-ovci potpuno su se, slično Boriću, pasivizirali, a neki su u raznim oblicima sudjelovali u pojedinim aktivnostima organiziranim od ustaških vlasti. Treba, međutim, istaći i to da je većina općinskih načelnika iz doba bivše Jugoslavije pripadala Hrvatskoj seljačkoj stranci i da su gotovo svi ostali na tim dužnostima i poslije uspostave NDH. U kasnijem je razdoblju većina njih postupno napuštala te dužnosti, pretežno iz političkih, antiustaških idejnih razloga.

Istaknutiji pripadnici ostalih građanskih stranaka (Demokratske, Samostalno demokratske, Jugoslavenske radikalne zajednice, Jugoslavenske nacionalne stranke, pristaše Ljotića i sl.) također su se potpuno pasivizirali. Neki od njih su, štaviše, bili i na udaru ustaških represivnih mjera, a neki su, premda nešto kasnije, imali izvjesnog udjela u pokušaju stvaranja kontrarevolucionarne organizacije četničkoga karaktera u Crikvenici.

Lokalna, uglavnom relativno sitna buržoazija (vlasnici pilana, građevinski poduzetnici, vlasnici tiskara, mlinova, autoprijevoznih sredstava, dioničari u nekim poduzećima izvan Vinodola, advokati, apotekari, liječnici, vlasnici većih trgovačkih radnji, vlasnici ili suvlasnici hotela i drugih ugostiteljskih objekata i sl.) nastojali su u toj situaciji, u granicama objektivnih mogućnosti, uklopiti u privredno-trgovačko-građevinsko-turističku djelatnost, ali se u političkom pogledu nije priklonila ustaštvu, osim rijetkih iznimaka. Izvjesno političko diferenciranje nastupilo je u njenim redovima nešto kasnije, pa o tome ovdje neću govoriti. Tek napominjem da su mnogi već 1941. bili na razne načine uključeni u djelatnost NOB-e, a 1942. i većina.

Za građanske političare i lokalnu sitnu buržoaziju u cjelini karakteristično je da se nitko viđeniji iz tih redova nije priklonio ustaštvu. Iznimka je bio nekadašnji načelnik novljanske općine, građevinski poduzetnik Anton Mudrovčić koji je već tada postao izdajnik i sudjelovao je u sastavljanju popisa za NDH »nepoćudnih« Novljana i stanovnika susjednih općina. Inače je prije bio poznati ekstremni HSS-ovac desnoga krila.

Osim iznesenog valja istaći i to da je prisutnost talijanskih vojnih jedinica i nakon 18. svibnja 1941 (»rimski ugovori«) bila značajan činilac u procesu političkih, pa i privrednih tokova u Vinodolu. Do određenog izražaja već je tada došao i pronjemački utjecaj što su ga, naročito u Crikvenici, provodili pripadnici njemačke narodnosne skupine — mahom suradnici njemačke obavještajne službe još iz doba bivše Jugoslavije kada su i u Crikvenici bili osnovali organizaciju »Društva prijatelja Njemačke«.

Kao sažetak prethodnog izlaganja ističem da su sve to bili oni činitelji koji su do ili nakon travanjskih događaja 1941. imali veći ili manji utjecaj na sveukupni privredni, društveni i politički život u Vinodolu. Ali i tada, kao i znatno prije, na političke i društvene tokove i procese imale su snažnog utjecaja relativno malobrojne organizacije KPJ-KPH. Tada je taj utjecaj bio posebno izražen na području bribirske, krmpotsko-ledeničke i selačke općine, ali su i u ostalim općinama komunisti i drugi napredni mještani uspješno djelovali, posebno u grižansko-belgradskoj, novljanskoj i crikveničkoj. Za područje driveničke i svetojakovske općine ta je problematika premalo poznata da bi se o njoj mogla dati vjerodostojna ocjena.

Prema raspoloživoj povijesnoj dokumentaciji u to vrijeme (dakle — od travnja do srpnja 1941) bilo je u Vinodolu oko 35 članova KP i 4—5 članova SKOJ-a. Snaga njihova utjecaja nije, očito, bila u brojnosti članstva, već u prihvatljivosti ideja koje su organizirano propagirali, pa se s punom sigurnošću može reći da je tada u Vinodolu bilo više stotina aktivnih i za revolucionarnu djelatnost potpuno spremnih Vinodolaca koji su prihvaćali marksističko-komunističke ideje kao jedinu osnovu za temeljiti progresivni društveni preobražaj. Ta pitanja izlaze iz okvira teme o kojoj raspravljam, ali za potpuno i pravilno razumijevanje društveno-političkih prilika u Vinodolu u razdoblju od travnja 1941. do pokretanja oružane borbe, dakle — za približno 4 mjeseca, bit će ih potrebno šire obrazložiti jer upravo u tome treba tražiti odgovor na pitanje — zašto je i Vinodol već tada zauzeo aktivan antifašistički, odnosno revolucionaran stav u tadašnjoj društveno-političkoj stvarnosti.

Sumiramo li sve prethodno izneseno, iako svako od spomenutih pitanja za puno razumijevanje zahtijeva šire i temeljitije objašnjenje, možemo zaključiti da je u to vrijeme i na vinodolskom području nastavljeno daljnje zaoštravanje i produbljivanje ionako izrazitih političkih, nacionalnih i socijalnih suprotnosti. Svedemo li takvu ocjenu u njene bitne okvire, onda možemo konstatirati da je uspostavljanje totalitarnog ustaško-fašističkog režima uz prisutnost brojnih talijanskih vojnih jedinica djelovalo na snažnije iskazivanje nacionalno-oslobodilačkog osjećaja stanovništva, jer je takvim stanjem bio izravno ugrožen i njegov nacionalni integritet. S druge su strane znatno produbljene socijalne suprotnosti s tendencijom daljnjeg produbljivanja uvjetovale još intenzivnije osiromašivanje ionako pretežno siromašnog stanovništva. To je, u biti, značilo da je društveno-politička stvarnost bila opterećena

revolucionarnim obilježjima i da se još postavljalo samo pitanje — kada će prerasti u stvarnu revoluciju. Takav je trenutak i nastupio napadom Njemačke na SSSR 22. lipnja 1941.

O svim tim i drugim bitnim pitanjima društveno-političkih tokova raspravljali su i pratili ih i vinodolski komunisti, a njihov rukovodni aktiv naročito, poduzimajući i potrebne mjere kao rezultat odgovarajućih ocjena i stavova. Ni tada, međutim, kao i često puta u dugogodišnjoj revolucionarnoj djelatnosti do tada, nisu imali valjanih veza s partijskim rukovodstvima, pa su dobrim dijelom bili u svojoj djelatnosti orijentirani na vlastite procjene političkih tokova i procesa i na donošenje vlastitih zaključaka. Unatoč tome može se s punim pravom zaključiti da je njihova osnovna orijentacija u djelovanju, proizašla i kao rezultat vlastitih procjena i uputa partijskih rukovodstava, bila aktivno revolucionarna, tj. da je sadržavala sva bitna obilježja konkretnih priprema za buduću oružanu, revolucionarnu borbu. Zbog toga je i razumljivo da su u vrijeme donošenja poznatih jesenovačkih odluka u srpnju 1941. o pokretanju oružane borbe kao jedine alternative za rješavanje nagomilanih društveno-političkih i nacionalnih suprotnosti, djelovali kao jedinstven aktiv s jedinstvenim stavom koji se očitovao u spremnosti za uspješno pokretanje oslobodilačke revolucionarne borbe, u uvjerenju da će ih u tome postupno slijediti sav vinodolski narod. Time je i revolucionarno-oslobodilačka borba u Vinodolu poprimila i svoj konačni, tj. oružani oblik, s naglašenim socijalističkim obilježjima, predvođena jedino i isključivo vinodolskim komunistima.